

OPTIMAL TEACHING OF “VISUAL ARTS” MATERIALS AS AN IMPORTANT MEANS OF ACQUIRING MORAL AND SPIRITUAL VALUES

Ragsana Abdurahimova

Institute of Education of the Republic of Azerbaijan,

Doctoral Student of PhD programme

E-mail: raqsanamva@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-7316-4539>

Abstract. The article examines the role of visual arts education in the formation of moral and spiritual values among primary school students. It is emphasized that visual arts contribute not only to the development of aesthetic taste and creative abilities but also to the cultivation of patriotism, diligence, responsibility, empathy, tolerance, and national-moral values. The study analyzes different types of visual arts, their educational potential, and the ways they can be effectively implemented according to the age characteristics of learners. The research highlights that the study of national cultural heritage, folk art, works of prominent artists, and nature-related themes in visual arts lessons positively influences the spiritual and moral development of students. Practical examples presented for different grade levels demonstrate that observation, interpretation, and creative engagement with artworks broaden students' aesthetic outlook and support the development of their moral and spiritual qualities. In conclusion, the purposeful and systematic teaching of visual arts makes a significant contribution to the comprehensive development of primary school students, fostering respect for national and universal values while enhancing their creative and social competencies.

Keywords: “Fine arts” subject, moral-spiritual values, aesthetic education, primary school students, creativity, pedagogical approach.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.02.103099

To cite this article: Abdurahimova R. (2026). Optimal teaching of “Visual arts” materials as an important means of acquiring moral and spiritual values.

Journal of Preschool and Primary Education, Vol. 255, Issue II, pp. 67-81.

Article history: received – 20.04.2026; accepted – 22.05.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

“TƏSVİRİ SƏNƏT” MATERIALLARININ OPTİMAL TƏDRİSİ ƏXLAQI-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN MƏNİMSƏDİLMƏSİNİN MÜHÜM VASİTƏSİ KİMİ

Rəqsanə Abdurəhimova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu,

fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant

E-mail: raqsanamva@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-7316-4539>

Annotasiya. Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərində əxlaqi-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılmasında “Təsviri sənət” fənninin rolu elmi-pedaqoji aspektdə sistemli şəkildə təhlil edilmişdir. Qeyd olunur ki, təsviri sənət yalnız estetik tərbiyənin və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına deyil, həm də şagirdlərdə vətənpərvərlik, əməksevərlik, məsuliyyət, empatiya, tolerantlıq və milli-mənəvi dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir. Məqalədə təsviri sənətin növləri, onların təlim prosesində tətbiqi imkanları və şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə uyğun istifadəsi məsələləri təhlil edilmişdir. Bundan başqa, təsviri sənət dərslərində milli-mədəni irsin, xalq yaradıcılığı nümunələrinin, rəssamların əsərlərinin və təbiət mövzularının öyrənilməsinin şagirdlərin mənəviyyatının zənginləşməsinə müsbət təsirləri şərh edilmişdir. Müxtəlif siniflər üzrə təqdim olunan praktik nümunələr göstərir ki, rəsm əsərlərinin müşahidəsi, təhlili və yaradıcı fəaliyyətlər şagirdlərdə estetik tərbiyə və dünyagörüşünü formalaşdırır, onların əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafına şərait yaradır. Nəticə etibarilə, “Təsviri sənət” fənninin məqsədyönlü və sistemli tədrisi ibtidai sinif şagirdlərinin hərtərəfli inkişafına, milli və bəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyəsinə, həmçinin onların yaradıcı və sosial bacarıqlarının formalaşmasına mühüm töhfə verir.

Açar sözlər: “Təsviri sənət” fənni, əxlaqi-mənəvi dəyərlər, estetik tərbiyə, kiçikyaşlı məktəblilər, yaradıcılıq, pedaqoji yanaşma.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.02.103099

Məqaləyə istinad: Abdurəhimova R. (2026). “Təsviri sənət” materiallarının optimal tədrisi əxlaqi-mənəvi dəyərlərin mənimsədilməsinin mühüm vasitəsi kimi. *«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil»*, № 2 (255), səh. 67-81.

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 20.04.2026; qəbul edilib – 22.05.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Müasir təhsil sistemlərinin əsas prioritetlərindən biri şagirdlərdə yalnız bilik, bacarıq və vərdislərin formalaşdırılması deyil, eyni zamanda onların hərtərəfli inkişafının təmin edilməsidir. Bu inkişafın mühüm tərkib hissəsini şagirdlərdə əxlaqi-mənəvi tərbiyə, estetik tərbiyə, sosial məsuliyyət hissi və milli-bəşəri dəyərlərin formalaşdırılması təşkil edir. Xüsusilə ibtidai təhsil mərhələsində bu, daha aktual xarakter daşıyır, çünki uşağın dünyagörüşü, dəyərlər sistemi və emosional münasibətləri məhz həmin dövrdə formalaşmağa başlayır.

Mövzu ilə bağlı aparılmış əvvəlki tədqiqatların təhlili göstərir ki, uşaqların əxlaqi-mənəvi və estetik tərbiyəsində incəsənətin, xüsusilə təsviri sənətin rolu həm Azərbaycan, həm də xarici ölkə alimlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycan pedaqoqlarından A.N.Abbasov, H.H.Əhmədov, Ə.Ə.Ağayev, F.A. Rüstəmov və digər tədqiqatçılar şagirdlərin əxlaqi-mənəvi tərbiyəsində nəzəri əsaslarını, milli-bəşəri dəyərlərin təhsil prosesində formalaşdırılması yollarını araşdırmışlar. Eyni zamanda təsviri sənətin estetik tərbiyə vasitəsi kimi imkanları, uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına təsiri və milli-mədəni irsin mənimsədilməsində rolu ilə bağlı müxtəlif elmi əsərlər yazılmışdır.

Xarici elmi tədqiqatlarda isə incəsənət təhsilinin uşaqların emosional inkişafına, sosial bacarıqlarının formalaşmasına və dəyərlər sisteminin zənginləşməsinə təsiri geniş şəkildə öyrənilmişdir. Xüsusilə L.S.Vıqotski, J.Piaje, H.Qardner və digər alimlərin nəzəri yanaşmalarında incəsənətin şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında mühüm vasitə olduğu vurğulanmışdır. Müasir araşdırmalar göstərir ki, təsviri fəaliyyət uşaqlarda empatiya, əməkdaşlıq, tolerantlıq, məsuliyyət və özünüifadə bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir.

Mövcud elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, bu sahədə bir sıra elmi-nəzəri və praktik məsələlər araşdırılmamış olaraq qalmaqdadır. İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan şəraitində ibtidai siniflərdə “Təsviri sənət” fənninin əxlaqi-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılmasına təsiri sistemli şəkildə tədqiq edilməmişdir. Aparılmış tədqiqatların əksəriyyəti ya estetik tərbiyə məsələlərinə, ya da ümumilikdə mənəvi tərbiyə problemlərinə həsr edilmiş, təsviri sənətin bu prosesdəki konkret imkanları ayrıca tədqiqat obyektinə kimi kifayət qədər öyrənilməmişdir. İkincisi, ibtidai siniflər üzrə dərs məzmununun əxlaqi-mənəvi dəyərlərlə inteqrasiyası, bu istiqamətdə istifadə olunan metod və texnologiyaların effektivliyi barədə empirik məlumatlar məhduddur. Üçüncüsü, təsviri sənət dərslərində milli-mədəni irs nümunələrinin mənəvi tərbiyəyə təsirinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı tədqiqatlar azlıq təşkil edir. Bundan əlavə, müəllimlərin bu sahədə istifadə etdikləri pedaqoji yanaşmalar və praktik fəaliyyət nümunələri kifayət qədər ümu-

miləşdirilməmişdir.

Təqdim olunan tədqiqat məhz bu boşluqların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Araşdırmada “Təsviri sənət” fənninin ibtidai sinif şagirdlərinin əxlaqi-mənəvi inkişafına təsiri nəzəri və praktik aspektlərdən kompleks şəkildə təhlil ediləcək, dərslərlərin və tədris materiallarının məzmunu qiymətləndiriləcək, müəllimlərin təcrübəsi və şagirdlərin fəaliyyəti əsasında konkret nəticələr əldə olunacaqdır. Tədqiqat nəticəsində əxlaqi-mənəvi dəyərlərin təsviri sənət dərslərinə integrasiyasının səmərəli yolları müəyyənləşdiriləcək, praktik metodik tövsiyələr hazırlanacaq və ibtidai təhsil mərhələsində bu istiqamətdə aparılan işlərin təkmilləşdirilməsi üçün elmi-pedaqoji əsaslar təqdim olunacaqdır. Beləliklə, tədqiqat həm nəzəri baxımdan mövcud elmi ədəbiyyatı zənginləşdirəcək, həm də müəllimlərin praktik fəaliyyətində istifadə oluna biləcək metodik tövsiyələrin hazırlanmasına töhfə verəcəkdir.

Problemin qoyuluşu

Müasir təhsil sistemlərində şagirdlərin əxlaqi-mənəvi tərbiyəsi prioritet istiqamətlərdən biri olsa da, tədris praktikasında bu məqsədin reallaşdırılmasında müəyyən çətinliklər mövcuddur. Xüsusilə “Təsviri sənət” fənninin tədrisində diqqət, əsasən, texniki bacarıqların formalaşdırılmasına yönəlir, fənnin tərbiyəedici potensialından isə sistemli şəkildə istifadə olunmur.

İbtidai sinif şagirdlərinin yaş və psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun olmayan mövzuların seçilməsi, dərslərin formal və monoton təşkili, interaktiv və yaradıcı üsulların məhdud tətbiqi təsviri sənət dərslərinin əxlaqi-mənəvi təsirini zəiflədir. Eyni zamanda müəllimin metodik və pedaqoji hazırlıq səviyyəsi, eləcə də estetik tədris mühitinin yetərinə qurulmaması bu problemi daha da aktuallaşdırır.

Bu baxımdan, “Təsviri sənət” fənninin ibtidai sinif şagirdlərinin əxlaqi-mənəvi tərbiyəsində rolunun araşdırılması və tədrisinin təkmilləşdirilməsi aktual pedaqoji problem kimi çıxış edir.

Tədqiqat metodları

Məqalənin hazırlanmasında kompleks tədqiqat metodlarından istifadə edilmiş, tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı metodlar tətbiq olunmuşdur:

Elmi-nəzəri təhlil metodu. “Təsviri sənət” fənninin tədrisi, əxlaqi-mənəvi tərbiyə, estetik inkişaf və ibtidai təhsil mərhələsində şəxsiyyətin formalaşması ilə bağlı yerli və xarici elmi-pedaqoji ədəbiyyat, normativ sənədlər və müasir təlim yanaşmaları təhlil edilmişdir.

Müqayisəli təhlil metodu. “Təsviri sənət” fənninin müxtəlif təhsil sistemlərində (yerli və beynəlxalq təcrübələrdə) tədris xüsusiyyətləri, fənnin tərbiyəedici imkanları və tətbiq olunan metodlar müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Müşahidə metodu. İbtidai siniflərdə təsviri sənət dərslərinin müşahidəsi əsasında şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyəti, dərstdə fəallığı, emosional münasibəti və

əxlaqi-mənəvi dəyərlərə yönəlik davranışları qiymətləndirilmişdir.

Təcrübənin ümumiləşdirilməsi metodu. Təsviri sənət dərslərində milli-mədəni mövzuların, yaradıcı tapşırıqların və interaktiv fəaliyyətlərin tətbiqi üzrə pedaqoji təcrübənin nəticələri ümumiləşdirilmişdir.

Təsviri və analitik metodlar. Öldə olunan faktlar və müşahidə nəticələri sistemləşdirilmiş, təhlil edilmiş və elmi baxımdan şərh olunmuşdur.

Bu metodların tətbiqi “Təsviri sənət” fənninin ibtidai sinif şagirdlərinin əxlaqi-mənəvi tərbiyəsində rolunu elmi-nəzəri və praktik baxımdan kompleks şəkildə araşdırmağa imkan vermişdir.

Əsas hissə / Main part

Müasir dövrdə ümumi təhsilin qarşısında dayanan əsas məqsədlərdən biri şagirdlərin yalnız bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsi deyil, eyni zamanda şəxsiyyət kimi formalaşması, cəmiyyətə yararlı və əxlaqi dəyərlərə malik bir fərd kimi yetişdirilməsidir. Bu baxımdan, təhsil sistemində tərbiyəyönümlü fənlərin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Təsviri sənət” fənni də məhz bu cür tərbiyəvi funksiyaya malik fənlərdən biridir və əxlaqi-mənəvi dəyərlərin şagirdlərə aşılmasında mühüm vasitə kimi çıxış edir [Ağayev, Ə., 2006, s.86-90].

Təsviri sənət dərsləri uşaqların estetik zövqünün formalaşması, gözəlliyi dərk etməsi və yaratması ilə yanaşı, onların daxili aləminə, mənəviyyatına, əxlaqi dünyagörüşünə təsir göstərir. Bu fənn vasitəsilə uşaqlarda əməksevərlik, dürüstlük, səbir, diqqət, məsuliyyət, əməkdaşlıq, vətənə sevgi kimi mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırıla bilər. Rəsm çəkmək, müşahidə etmək, təbiətə diqqətlə yanaşmaq, ətrafdakı insanları və hadisələri duymaq və onları estetik dildə ifadə etmək uşaqlarda həm emosional zənginlik yaradır, həm də onlarda empatiya və mərhəmət hisslərinin inkişafına kömək edir.

Əxlaqi-mənəvi tərbiyənin səmərəli olması üçün təsviri sənət dərslərinin optimal şəkildə təşkili zəruridir. Bu, bir tərəfdən, tədris materiallarının məqsədəuyğun seçilməsi, digər tərəfdən isə onların mənəvi məzmunla zənginləşdirilməsi ilə bağlıdır. Təsviri sənət dərslərində istifadə olunan materiallar yalnız texniki bacarıqların inkişafına yönəlməməli, həm də dərin mənəvi anlayışları daşımalıdır. Məsələn, şagirdlərə milli-mədəni irsimizlə bağlı mövzuların təqdim olunması, Azərbaycan xalçaları, miniatürləri, qədim abidələri, xalq sənətkarlığı nümunələrinin öyrədilməsi onlarda milli kimlik, tarixi yaddaş, vətənpərvərlik və qürur hissi yaradır. Eyni zamanda bu mövzular estetik və mənəvi tərbiyəni paralel şəkildə təmin edir [Bayramov, Ə., 1961, s.279-287].

Tədris prosesində seçilən mövzular şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun olaraq mərhələli şəkildə təqdim edilməlidir. Kiçikyaşlı uşaqlarla təbiətin gözəllikləri,

ailə, dostluq, qayğıkeşlik kimi anlayışlar üzərində işləmək mümkündür. Rənglərin seçimi, kompozisiyanın qurulması və mövzuya yanaşma uşağın düşüncə və hiss dünyasını əks etdirir və eyni zamanda formalaşdırır. Məsələn, “Anam üçün hədiyyə”, “Dostumla gəzinti”, “Təbiəti qoruyuruq” kimi mövzularda çəkilən rəsmlər həm yaradıcılığı inkişaf etdirir, həm də insani münasibətlər sisteminə dair düşünməyə sövq edir [Əhmədov, H., 2006, s.65-73].

Bundan əlavə, təsviri sənət dərslərində müzakirə və dəyərləndirmə üsulundan istifadə, şagirdlərin bir-birlərinin işlərinə münasibət bildirməsi, fikirlərini əsaslandırması əxlaqi-mənəvi inkişaf baxımından əhəmiyyətlidir. Müəllimin bu prosesə nəzarəti və düzgün yönəltməsi şagirdlərin tolerantlıq, hörmət, ədalət kimi dəyərləri mənimsəməsinə kömək edir. Məsələn, bir şagirdin digərinin əsərini qiymətləndirərkən ifadə tərz, münasibət forması onun əxlaqi inkişaf səviyyəsinin göstəriciləridir.

Optimal tədris dedikdə, həmçinin təlimin interaktiv, yaradıcı və motivasiyaedici şəkildə qurulması da nəzərdə tutulur. Əgər dərs prosesi monoton, formal və təkrarlayıcıdırsa, bu zaman nə yaradıcılıq inkişaf edir, nə də mənəvi dəyərlər mənimsənilir. Halbuki, qrup işləri, sərgilər, ətraf mühitlə bağlı layihələr, tematik rəsmlər və oyun elementləri ilə təşkil olunan dərslər şagirdlərin həm motivasiyasını artırır, həm də əxlaqi-mənəvi baxımdan onlara təsir göstərir [Əlizadə, Ə., 2008, s.275-289].

Nəticə etibarilə, təsviri sənət fənninin tədrisi yalnız estetik tərbiyə vasitəsi deyil, eyni zamanda əxlaqi-mənəvi dəyərlərin mənimsədilməsi üçün də geniş imkanlar yaradır. Bu imkanlardan səmərəli şəkildə istifadə etmək üçün tədris materiallarının məzmun baxımından zəngin və məqsədyönlü şəkildə seçilməsi, dərslərin isə sistemli və yaradıcı formada təşkili zəruridir. Beləliklə, təsviri sənət dərsləri vasitəsilə formalaşan mənəvi keyfiyyətlər şagirdlərin ümumi şəxsi inkişafında əvəzsiz rol oynayır.

“Təsviri sənət” fənninin əxlaqi-mənəvi tərbiyədə effektivliyini təmin edən əsas amillərdən biri də tədris mühitinin düzgün təşkili və müəllimin peşəkar yanaşmasıdır. Rəngarənglik, estetik zövqlə tərtib olunmuş sinif otağı, şagirdlərin işlərinin nümayiş etdirilməsi üçün ayrılmış guşələr, sərgilər üçün divar panelləri kimi sadə, lakin təsirli mühitlər uşaqlarda sənətə maraq oyadır, onlarda özünü ifadə etmək və yaradıcı düşünmək arzusu formalaşdırır. Bu cür emosional-motivasiyaedici mühit həmçinin şagirdin öz daxili aləminə daha dərinlən etməsinə və ətrafdakı dəyərləri dərk etməsinə imkan yaradır [Əlizadə, Ə., Mahmudova, P., 2013, s.133-147].

Uşaqlarda əxlaqi-mənəvi tərbiyənin formalaşmasında müəllim faktoru mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təsviri sənət müəllimi yalnız texniki bacarıqları öyrədən bir şəxs deyil, həm də mənəvi örnək olmalıdır. Müəllimin estetik zövqü,

davranışı, ünsiyyət mədəniyyəti və şagirdlərə münasibəti onların şəxsiyyətinin formalaşmasında bilavasitə mühüm rol oynayır. Əgər müəllim şagirdin yaradıcılığını dəyərləndirir, onu diqqətlə dinləyir, hər bir fərdi şəxsiyyət kimi qəbul edirsə, bu, şagirdin həm özünəinam hissini artırır, həm də empatiya və başqasına hörmət kimi dəyərlərin inkişafına təkan verir [Həşimov, Ə., Sadıqov, F., 1987, s.147-169].

Təsviri sənət yalnız texniki təsvir vərdişlərinin formalaşması üçün deyil, düşüncə tərzinin, estetik hisslərin və dəyərlərin inkişaf etdirilməsi üçün də əlverişli bir sahədir. Uşaqlar çox zaman sözlə ifadə edə bilmədikləri duyğu və düşüncələri rənglərlə, xətlərlə, formalarla ifadə edirlər. Bu baxımdan, təsviri sənət, bir növ onların daxili aləminin, psixologiyasının öyrənilməsi vasitəsinə çevrilir. Məsələn, şagirdin çəkdiyi bir ailə səhnəsi, dostluq rəsmi və ya təbiət təsviri onun həm psixoloji durumunu, həm də hansı dəyərlərə yaxın olduğunu göstərə bilər. Müəllim bu rəsmləri diqqətlə analiz etdikdə uşağın emosional və mənəvi inkişaf səviyyəsini müşahidə edə, ehtiyac olduqda korrekktiv tərbiyə üsulları tətbiq edə bilər [Qaralov, Z., 2003, s.33-38].

Bununla yanaşı, təcrübə **əsaslı** fəaliyyətlər – yeni sərgilər, rəsm müsabiqələri, kollektiv panoların hazırlanması, “sənət günü” layihələri və ya ustad dərsləri kimi tədbirlər şagirdlərin həm özlərinə, həm də bir-birlərinə qarşı münasibətlərini formalaşdırır. Belə tədbirlərdə uşaqlar birlikdə işləməyi, əməkdaşlığı, məsuliyyəti bölüşməyi və bir-birlərinin işlərinə hörmətlə yanaşmağı öyrənirlər. Bu isə kollektiv ruhun formalaşması, qarşılıqlı anlaşma, tolerantlıq və qarşılıqlı dəyərləndirmə kimi əxlaqi keyfiyyətlərin inkişafına səbəb olur.

Daha bir mühüm məqam isə yerli və global dəyərlərin inteqrasiyasıdır. Təsviri sənət dərslərində yalnız milli dəyərlərlə məhdudlaşmaq deyil, eyni zamanda bəşəri mövzulara da toxunmaq şagirdlərin dünyagörüşünü genişləndirir və universal dəyərlərə açıq olmasını təmin edir. Məsələn, “Sülh rəsmi”, “Təbiəti qoruyaq”, “Dünyamız birdir” kimi mövzular uşaqlara həm global problemlər barədə düşünmək imkanı verir, həm də onlarda məsuliyyət hissi və tolerantlıq kimi dəyərləri formalaşdırır [Qasımova, H., 2002, s.188-207].

Ümumilikdə, təsviri sənətin tədrisində məqsəd yalnız rəsmi öyrətmək deyil, həm də şagirdin daxili aləmini formalaşdırmaq, onu ətrafındakı insanlara, təbiətə, millətə və bəşəriyyətə məsuliyyətli bir şəxsiyyət kimi yetişdirməkdir. Təsviri sənət dərsləri bu məqsədə çatmaq üçün ən zərif və təsirli vasitələrdən biridir. Optimal təşkil olunmuş dərs prosesi və məqsədyönlü seçilmiş məzmun bu fənni əxlaqi-mənəvi dəyərlərin mənimsədilməsində effektiv vasitəyə çevirir.

Müasir dövrdə təhsil sistemi təkcə bilik və bacarıqların ötürülməsi ilə məhdudlaşmamalı, həm də şəxsin mənəvi dünyasının formalaşmasına, sosial və əxlaqi məsuliyyət hissinin inkişafına xidmət etməlidir. Bu baxımdan, təsviri sənət

fənni uşaqların həm estetik tərbiyəsi, həm də əxlaqi-mənəvi dəyərlərinin inkişafında mühüm rol oynayır. Şagirdlərin estetik baxışını formalaşdırmaqla yanaşı, təsviri sənət onları düşünməyə, hiss etməyə, empatiya göstərməyə və insani dəyərləri mənimsəməyə yönəldir.

Kiçikyaşlı şagirdlərlə əxlaqi-mənəvi dəyərlərin aşılınması istiqamətində aparılan işlərdə aşağıdakı suallara cavab tapmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- Təsviri sənət nədir?
- Onun mahiyyəti nələrəndən ibarətdir?
- Bu fənnin əsas bölmələri hansılardır?
- Şagirdlərdə mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri formalaşdırmaq üçün hansı üsul və vasitələrdən istifadə edilməlidir?

Təsviri sənətin inkişafında tanınmış rəssamların, heykəltəraşların, memarların, həmçinin bu sənətə dair fikirlər söyləyən filosoflar, psixoloqlar və pedaqoqların önəmli xidmətləri olmuşdur. Aparılan araşdırmalara əsasən, demək olar ki, təsviri sənət qədim dövrlərdən bəri insan ruhuna güclü təsir göstərən incəsənət növlərindən biridir. Bu sənət sahəsinə rəsm, qrafika, rəngkarlıq, heykəltəraşlıq, dekorativ-tətbiqi sənət və memarlıq daxildir. Təsviri sənət nümunələri bəşəriyyətin mədəni irsinin əvəzolunmaz inciləridir. Rəsm əsərləri kompozisiya üzərində qurulur və bu kompozisiyada mövzuya aid elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi, bütünlükdə mənzərə, detallı təsvir və uyğunluq əsas yer tutur. Təsvirin forması və yarandığı mühit bu sənətin əsas obyektidir. O, işıq-kölgə və perspektiv kimi qanunlara tabedir. Bunu Qobustandakı qədim qayaüstü rəsmlərdə – ov səhnələrinin, insan və heyvan fiqurlarının təsvirlərində aydın şəkildə müşahidə etmək mümkündür. Bu təsvirlər zaman keçsə də, tamaşaçılarda heyranlıq hissi yaradır [Kazımov, N., 2003, s.247-253].

Təsviri sənət Avropa ölkələrində İntibah dövründə öz çiçəklənmə mərhələsinə çatmış, daha sonra Şərqdə də inkişaf etmişdir. Bu sahənin görkəmli nümayəndələri – F.Brunelleski, L.B.Alberti, Donatello, Mikelancelo Buonarroti, Tisian Veçellio, Corcone, Yan van Eyk, Roje van der Veyden, Leonardo da Vinçi, Rafael Santi və başqaları dünya incəsənətində silinməz iz qoymuşlar. Məsələn, Leonardo da Vinçinin “Mona Liza”, “Sonuncu şam yeməyi”, Rafael Santinin “Madonna və uşaq”, Mikelancelonun “David” və “Üsyankar qul” əsərləri bu gün də sənətin zirvələri hesab olunur.

Azərbaycan təsviri sənətinin tarixinə nəzər salsaq, IV–VI əsrlərdə Marağa və Təbriz şəhərlərində yaradılmış əsərlərin bu sənət sahəsində mühüm yerə sahib olduğunu görürük. Sonrakı dövrlərdə Sultan Məhəmməd, Ağa Kürək İsfahan, Mirzə Əmin kimi sənətkarların yaradıcılığı da bu ənənəni zənginləşdirmişdir. Əzim Əzimzadə, Səttar Bəhlulzadə, Mikayıl Rəhmanzadə, Tahir Salahov, Əli Sakit kimi sənətkarlar isə Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafına böyük töhfələr vermişlər.

“Təsviri sənət” fənninin tədrisi prosesində kiçikyaşlı məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təsviri sənətin aşağıdakı əsas növlərinin öyrədilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

Qrafika. Etimologiyasına görə, bu termin Yunan sözü olub, *rəsm*, şəkil mə-nalarını ifadə edir. Araşdırmalar göstərir ki, işləmə texnikasına görə qrafika *rəsm* və çap üzrə olmaqla iki qrupa bölünür. Müasir dövrdə böyük maraq doğuran rəsm əsərləri də xarakterik xüsusiyyətlərinə, məzmununa görə müxtəlifdir.

Dekorativ-tətbiqi sənət. Bu sənət növünə, əsasən, naxışlar və bəzəklər daxil-dir. Onlarda xalqın milli ruhu, yaşam tərz, bədii estetik görüşləri, adət-ənənələri ifadə olunur. Xalçaçılıq, dulusçuluq, zərgərlik, toxuculuq dekorativ tətbiqi sənə-tin bariz nümunələridir. Bu sənətin əsas ünsürləri *həndəsi, bitki, kalliqrafik, ast-ral* ornamentlər hesab edilir.

Ornament və onun növləri. Azərbaycan xalq sənətində xüsusi yeri olan or-namentlər dünyada özünəməxsusluğu ilə seçilir. Xalq yaradıcılığında rəngkarlıq, xalçaçılıq, milli geyimlər, bədii tikmələr, aksesuarlar və s. üstünlük təşkil edir.

Rəngkarlıq. Təsviri sənətin ən qədim növlərindən olan rəngkarlıqda həyat həqiqətləri əsərlərdə bədii obrazlarla təsvir olunur. Emosionallıq, gözəllik onun başlıca əlamətləridir. Komponentləri isə kompozisiya, kolorit, işıq-kölgə sayılır, rənglərin ahəngdarlığı əsas şərtidir. Rəngkarlığın bədii-estetik cəhətlərinə görə müxtəlif növləri mövcuddur.

Araşdırmalar göstərir ki, təsviri sənətin öyrədilməsi prosesində yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, perspektiv, kompozisiya və onun qanunları, simmetriya və asimmetriya, həmçinin kompozisiyanın komponentləri təhsil və tərbiyəyönümlü məsələlər də diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. İbtidai siniflərdə təsviri sənətin mənimsədilməsi olduqca çətin proses olduğu üçün öyrədənlərdən peşəkarlıq, psixoloji və pedaqoji hazırlıq, yəni öyrənənlərin fərdi xüsusiyyətlərini, hazırlıq səviyyələrini, istək və arzularını, ruhi vəziyyətlərini öyrənmə bacarığı tələb olu-nur.

Öyrənənlərin məktəbəqədər dövrdə mənimsədildikləri bilik və bacarıqlara əsas-lanaraq, məktəbdə təsviri sənət fənninin tədrisi prosesində öyrədən tərəfindən bir sıra vəzifələrin həyata keçirilməsi pedaqoji-psixoloji cəhətdən zəruridir:

- prosesə başlamazdan əvvəl öyrənənlərin bilik və bacarıq səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsi;
- seçiləcək materiallarda əxlaqi-mənəvi dəyərlərin verilmə imkanlarının öyrə-nilməsi;
- yeri gəldikcə təqdim olunan sual və tapşırıqlara əxlaqi-mənəvi ünsür və elementlərin üzə çıxarılması təsirinin nəzərə alınması;
- təsviri sənət üzrə işlərdə əxlaqi-mənəvi dəyərlərin mənimsədilməsinə zəmin yaradılması;

- öyrənənlər arasında rəqabət mühitinin yaradılması;
- öyrənənlərdə bilik və bacarıqlara şüurlu münasibətin aşılması;
- öyrənənlərdə sosial və kommunikativ səriştənin formalaşdırılması;
- təbiətə sevgi hissinin, ona qayğılı münasibətin aşılması, mənimsədiklərinin həyatla əlaqələndirilməsi və aldıqları təəssüratlarının ifadəsi;
- rəngləri seçmə bacarıqlarının aşılması;
- portret, əşya (ağac, qaya, heyvan və s.), mənzərə rəsmlərinin canlı müşahidəsi və təsviri;
- oxu materiallarının məzmunu ilə təsviri sənət əsərlərinin müqayisəli təsviri və materiallarda əxlaqi-mənəvi ideyanın önə çıxarılması;
- xalqın məişəti, tarixi və mədəniyyətinə dair dekorativ-tətbiqi sənəti, doğma diyarın natüdmort və peyzajları, bu sahədə müxtəlif məzmunlu müntəzəm və sistemli işlərin aparılması;
- təsviri sənət əsərlərinin, o cümlədən xalq geyimləri, xalça, naxış elementli əşyaların müşahidəsi, qarşılaşdırılması və onlara münasibətinin öyrənilməsi;
- vaxtaşırı mənzərə şəkillərinin müşahidəsi və onlara uyğun təsvirlərin çəkilməsi;
- təsviri sənət üzrə bilik və bacarıqların Azərbaycan dili, oxu, musiqi, həyat bilgisi fənlərindən qazanılanlarla əlaqələndirilməsi və s. [Kərimov, Y., 2007, s.123-175].

Təsviri sənət materialları təbiətin və yaşadığımız cəmiyyətin bütün sahələrini özündə bu və ya digər dərəcədə ehtiva etdiyindən insanın əxlaqi və mənəvi keyfiyyətlərinə də təsir göstərir. Vətənpərvərlik tərbiyəsi haqqında düşünərkən bütün fənlərin məzmununda vətənpərvərlik ruhunun təəcəssümü duyulur, anlaşılır və başa düşülür. Məsələn, mənzərə tablolarına baxış keçirilərkən öyrənənlərin təbiət haqqındakı təəcəssüratları, təəcəyyüldə canlandırılan peyzaj-mənzərələri, çaylar, meşələr, göllər, barlı-baharlı bağları və s. yaddaşda oyadılır, nəticə etibarilə, orijinal kompozisiyaların qurulmasına əlverişli zəmin yaranır [Kərimov, Y., 1975, s.296-305].

I sinifdə Abdulla Şaiqin “Xoruz” şeirinin tədrisi prosesində şagirdlərə xoruz şəkli təqdim olunur. Öyrənənlər öyrədənin köməyi ilə şəkli müşahidə edir, onun əlamətlərini (görünüşünü, rənglərini, hərəkətlərini (duruşunu, gəzişini), pipiyini, dimdiyini, qanadlarını, ayaqlarını müşahidə edirlər. Sonra öyrədən sinfə suallar verir: “Xoruzun başqa ev quşlarından fərqi nədir?” “O nə ilə yemlənir?” “Şəkil-dəki cansız xoruz, həyatdakı canlı xoruzdan nə ilə fərqlənir?” “Nə üçün xoruza deyirlər: ay pipiyi qan xoruz, gözləri mərcan xoruz, sən nə tezdən durursan?, qışqırıb banlayırsan, qoymursan yatmağa... xoruzun faydası nədir?” [Təsviri sənət, 2021, s.53-62].

II sinifdə “Yarpaqlardan naxış quraq” mövzusu ilə əlaqədar öyrənənlərə yar-

paqlar, “fincanda gül” rəsmi təqdim edilir. Burada məqsəd yarpaqlardan naxış düzəltmək, onlara görülcək işlərin texnologiyasını başa salmaq, dekorativ kompozisiyalar yaratmaq üzrə sadə biliklər verməkdir. Ən başlıcası isə görmə, düşünmə və müşahidə qabiliyyətlərini inkişaf etdirməklə onların əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərinə müsbət təsir göstərməkdir.

Öyrədən öyrənənlərə sual verir:

- Yarpaqların ölçüləri necədir?
- Müxtəlifdir (kiçik, böyük, qırçın-qırçın).
- Bəs rəngləri?
- Onlar da müxtəlif rəngdədirlər (sarı, yaşıl, qırmızımtıl).
- Fincandakı gül haqqında nə deyə bilərsiniz?

Öyrənənlər rəsmə baxaraq müxtəlif fikirlər irəli sürdülər:

- “Fincan yaxşı çəkilib”. “Gözəldir”. “Gül açıb”. “Adamın xoşuna gəlir”.

Öyrədən əlavə edir:

- “Güldanda gül” kompozisiyasını siz də qura bilərsinizmi?

Öyrənənlər həvəslənərək bir ağızdan cavab verirlər:

- Bəli!
- Elə isə başlayın.

Öyrənənlər fəaliyyətə başlayırlar, öz bacarıqlarını nümayiş etdirirlər. Təcrübə göstərir ki, öyrənənlər yarpaqları ölçü-biçilərinə görə qarşılaşdırır, birini digəri ilə əvəzləyir, uyğun olanlarını seçir, kompozisiyanı yaratmağa çalışırlar. Beləliklə, öyrənənlər işi davam etdirirlər. Sonda qalib olan fəal və bacarıqlı şagirdin hazırladığı “Fincanda gül” kompozisiyası sözlə dəyərləndirilir və lövhədən asılır.

Öyrədən sinfə müraciət edərək deyir: “Uşaqlar, iş görərkən tələsmək olmaz. Xalq arasında deyilən “Tələsən təndirə düşər” atalar sözü hansı mənanı ifadə edir?” Öyrənənlər deyirlər: “Tələsən çox səhvə yol verir. Səbir və təmkinlə görülən iş yaxşı olar”.

Təsviri sənət üzrə aparılan işlər öyrənənlərə müxtəlif bilik və bacarıqlar verməklə fiziki, psixoloji hazırlığının, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərini və yaradıcı qabiliyyətlərini yüksəltməyə güclü təkan verir [Təsviri sənət, 2022, s.46-63].

III sinifdə öyrənənlərə vətənpərvərlik tərbiyəsi üzrə zəruri bilik və bacarıqların aşılınması qarşıya məqsəd qoyulur. Öyrədən bununla əlaqədar öyrənənlərə “Qızıl payız”, “Kürün sahilində”, “Qudyalçay”, “Alma bağları” tablolarını təqdim edir. Məzmunun açılması ilə əlaqədar müsahibə aparılır. Öyrədən qeyd edir ki, sənətkarın bu peyzajları verməkdə məqsədi, təsvir olunan detalları, kompozisiyanı rənglərin dili ilə öyrənənlərə çatdırmaqdır. Öyrənənlər anlayırlar ki, bura vətəndir, Azərbaycanın hər qarış torpağı vətənimizdir, vətənimiz gözəldir, yerüstü, yeraltı sərvətlərlə zəngindir. Şair Məmməd Arazın dediyi kimi:

“Vətən mənə oğul desə nə dərdim,
Mamır olub qayasında bitərdim”.

Ona görə də Şuşanın azad olunmasında qəhrəman oğullarımız canlarını fəda etdilər. Tablonun məzmunu öyrənənlərdə heyranlıq hissi oyadır, onların estetik zövqünü inkişaf etdirir. Ən başlıcası isə “Azərbaycan dili”, “Həyat bilgisi” və “Musiqi” fənlərinin məzmununu əlaqələndirmək imkanı yaradır [Təsviri sənət, 2023, s.78-89].

Təcrübə göstərir ki, I–III siniflərdə aparılan təsviri sənət üzrə işlərin sistemli təşkili, IV sinifdə öyrənənlərin daha mürəkkəb kompozisiyaları müstəqil şəkildə yerinə yetirmələrinə şərait yaradır. Belə olan halda S.Bəhlulzadənin “Xəzərin axşamları”, “Qızbənövşəyə gedən yol”, İlkinin “Çovdar”, “Palıd meşəsi”, M.Abdullayevin “Azərbaycan çölləri”, “Sevinc”, B.Səmədovanın “Əməkçi qadın”, Alxasovun “Dənizdə tufan” və s. tablolarından istifadə etmək olar. M.Abdullayevin “Azərbaycan çölləri” əsəri təqdim edilir. Öyrənənlər tablolu iki-üç dəqiqə müşahidə etdikdən sonra onlara aşağıdakı suallar ünvanlanır: “Tabloda hansı fəsil və hansı məkan təsvir olunmuşdur?”, “Göy üzü, çöl və çəmən necə təsvir edilmişdir?”, “Çöllərdə nələr təsvir olunmuşdur?”, “Tabloda hansı rənglərdən istifadə edilmişdir?”, “Şəkil xoşunuza gəlirmi?”, “Gəlirsə, nə üçün?”

Tablonun məzmunu təsvir edilir. İşin sonunda Azərbaycan çöllərinin gözoxşayan təbiəti, onun çayları, gölləri, meşələri, bol məhsullu tarlaları və digər təbii sərvətləri haqqında əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərə təsir göstərə biləcək el deyimlərinə, maraq doğuran şeirlərə, atalar sözlərinə və tapmacalara müraciət olunur. Beləliklə, öyrənənlərin Azərbaycanla bağlı təsəvvürləri genişləndirilir, intellektual səviyyələri yüksəldilir.

Bundan sonra Azərbaycan xalqının görkəmli rəssamı S.Bəhlulzadənin “Xəzərin axşamı” tablosu üzərində işə yaradıcı xarakter verilir. “Tabloda sakit Xəzər, dənizin içərisindəki neft buruqları təsvir olunub. Suyun üzərində ağ qağayılar uçuşur. Sağ tərəfdə qəsəbənin işıqları görünür...” Tablonun kompozisiyasının bir qədər mürəkkəbliyini nəzərə alaraq öyrədən tərəfindən verilən sualların hər biri öyrənənlərin diqqətini təbiət lövhələrinin açılmasına yönəldir. Məsələn, “Tabloda günəş şüaları necə verilir?”, “Onlar dənizin sularında necə görünür?”, “Dəniz necə görünür?”, “Həzin küləyin əsməsini nədən bilmək olar?”, “Suyun üzündəki ləpələr nələrdən xəbər verir?”, “Qağayılar nə etmək istəyirlər?”, “Neft buruqları necə verilir?”, “Qəhrəman neftçilərin əməyi haqqında nə deyə bilərsiniz?”, “Yaxınlaşan axşam qaranlığı Xəzərin görkəmini necə dəyişir?”, “Qəsəbənin görünüşü haqqında nə deyə bilərsiniz?”, “Rəssam hansı rənglərdən istifadə etmişdir?”, “Nə üçün?” [Təsviri sənət, 2024, s.38-67].

Öyrənənlər suallara cavab verirlər. Onların hər birinin cavabında əxlaqi-mənəvi dəyərlərlə bağlı ifadələr işlədilir: “Dəniz neftçilərinin əmək qəhrəmanlıqları”,

“İnsanların qurub-yaratmaq həvəsi”, “Buruqlar insan aqlının və əməyinin misilsiz hünərinin təcəssümüdür”, “Xəzərin zümrüd rəngi”.

Təsviri sənət üzrə aparılan belə işlər öyrənənlərin incəsənət sahəsində bilik və bacarıqlarını genişləndirməklə yanaşı, onların əxlaqi-mənəvi dəyərlərinin inkişafına da müsbət təsir göstərir.

Nəticə / Conclusion

Təcrübə göstərir ki, “Təsviri sənət” fənni yalnız texniki bacarıqların inkişafı üçün deyil, eyni zamanda şagirdlərin əxlaqi-mənəvi dünyasının formalaşması üçün də geniş imkanlar yaradır. Bu fənn vasitəsilə uşaqlarda əməksevərlik, dürüstlük, səbir, empatiya, hörmət, əməkdaşlıq və vətənpərvərlik kimi yüksək dəyərlər inkişaf etdirilə bilər.

Araşdırma nəticəsində müəyyən olunub ki, dərslərinin məqsəduyğun seçilməsi, milli-mədəni irsə və bəşəri dəyərlərə əsaslanan materialların təqdimatı, interaktiv və yaradıcı tədris üsullarının tətbiqi şagirdlərin həm estetik, həm də əxlaqi-mənəvi inkişafına əhəmiyyətli töhfə verir. Müzakirə və dəyərləndirmə, sərgilər, kollektiv layihələr, müşahidə və təcrübəyə əsaslanan fəaliyyətlər şagirdlərin sosial bacarıqlarını, məsuliyyət hissinə, əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət kimi dəyərləri möhkəmləndirir.

Eyni zamanda təsviri sənət dərslərində müəllimin peşəkar yanaşması və dərslərinin estetik və motivasiyaedici şəkildə təşkili şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini artırır, onların daxili aləmini zənginləşdirir və empatiya bacarıqlarını gücləndirir.

Nəticə olaraq, demək olar ki, təsviri sənət fənninin məqsədyönlü və sistemli təşkili ibtidai sinif şagirdlərinin həm estetik zövqünün, həm də əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafına effektiv təsir göstərir. Bu yanaşma təhsil prosesinin əsas məqsədi olan şəxsiyyətin hərtərəfli formalaşmasına və şagirdlərin cəmiyyətə faydalı, məsuliyyətli və mənəvi dəyərlərə malik fərdlər kimi yetişməsinə mühüm töhfə verir.

Məqalənin aktuallığı. Qloballaşma, informasiya bolluğu və texnoloji inkişaf fonunda uşaqların mənəvi dünyasının qorunması və zənginləşdirilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu baxımdan, ümumi təhsil məktəblərində tədris olunan fənlərin, xüsusilə də tərbiyəedici potensiala malik olan təsviri sənət fənninin imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi zəruridir. Təsviri sənət fənni uşaqların estetik zövqünü inkişaf etdirməklə yanaşı, onların əxlaqi-mənəvi dünyagörüşünün formalaşmasına, milli-mədəni dəyərlərin mənimsənilməsinə və vətənpərvərlik ruhunun aşılanmasına geniş imkanlar yaradır. İbtidai siniflərdə bu fənnin düzgün və məqsədyönlü təşkili şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühüm rol

oynayır. Buna görə də, təsviri sənət dərslərinin əxlaqi-mənəvi tərbiyə baxımından öyrənilməsi və təhlili müasir pedaqoji elmin aktual problemlərindən biri hesab olunur.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, təsviri sənət fənninin ibtidai siniflərdə əxlaqi-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılmasındakı rolu sistemli şəkildə araşdırılmış, bu prosesin pedaqoji-psixoloji əsasları konkret dərslər nümunələri və praktik fəaliyyətlər fonunda təhlil edilmişdir. Araşdırmada təsviri sənət dərslərində istifadə olunan mövzu seçiminin, milli-mədəni irsə əsaslanan materialların, rəssamlıq nümunələrinin və interaktiv üsulların şagirdlərin mənəvi keyfiyyətlərinə təsir mexanizmləri müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda I–IV siniflər üzrə konkret dərslər situasiyaları və məşğələlər əsasında təsviri sənətin əxlaqi-mənəvi tərbiyə potensialı elmi cəhətdən əsaslandırılmış, bu sahədə mövcud nəzəri yanaşmalar praktik təcrübə ilə əlaqələndirilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada irəli sürülən nəticə və tövsiyələr ibtidai sinif müəllimləri, təsviri sənət müəllimləri, metodistlər və pedaqoji fakültələrin tələbələri üçün faydalı ola bilər. Təklif olunan dərslər nümunələri, mövzu seçimi prinsipləri, müzakirə və dəyərləndirmə üsulları təsviri sənət dərslərinin daha səmərəli və tərbiyəvi şəkildə təşkilinə imkan yaradır. Araşdırma materiallarından ümumi təhsil məktəblərində təsviri sənət dərslərinin planlaşdırılmasında, dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasında, metodik göstərişlərin işlənməsində və müəllimlərin ixtisasartırma kurslarında istifadə oluna bilər. Eyni zamanda məqalədə təqdim olunan yanaşmalar şagirdlərdə estetik zövqün, empatiyanın, əməksevərliyin, vətənpərvərliyin və digər əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına praktik dəstək verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Ağayev, Ə.A. (2006). Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı, Adiloğlu, 256 s.
2. Bayramov, Ə.S. (1961). Gənclərin özünütərbiyəsi haqqında. Bakı, Bilik, 120 s.
3. Əhmədov, H.H. (2006). Pedagogika. Bakı, APU, 312 s.
4. Əlizadə, Ə.Ə. (2008). İdrak prosesləri və hisslər. Bakı, ADPU, 280 s.
5. Əlizadə, Ə.Ə., Mahmudova, P.M. (2013). Sosial pedagogika: dərslik. Bakı, 340 s.
6. Həşimov, Ə.Ş., Sadıqov, F.B. (1987). Azərbaycan xalq pedagogikası. Bakı, Maarif, 240 s.
7. Qaralov, Z.İ. (2003). Tərbiyə: prinsiplər, məzmun, metodika. III cild. Bakı, Pedagogika, 356 s.
8. Qasımova, H. (2002). Yuxarı sinif şagirdlərində təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üzrə işin sistemi: fəlsəfə üzrə pedagogika elmləri doktoru dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 54 s.
9. Kazımov, N.M. (2003). Məktəb pedagogikası. Bakı, Çəşioğlu, 320 s.
10. Kərimov, Y.Ş. (2007). Təlim metodları. Bakı, 248 s.
11. Kərimov, Y.Ş. (1975). İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili dərslərində lüğət işinin əsasları: pedagogika üzrə elmlər doktoru dissertasiyası. Bakı, 380 s.
12. Təsviri sənət: I sinif üçün dərslik. (2021). Bakı, Bakı nəşriyyatı, 96 s.
13. Təsviri sənət: II sinif üçün dərslik. (2022). Bakı, Bakı nəşriyyatı, 104 s.
14. Təsviri sənət: III sinif üçün dərslik. (2023). Bakı, Bakı nəşriyyatı, 112 s.
15. Təsviri sənət: IV sinif üçün dərslik. (2024). Bakı, Bakı nəşriyyatı, 120 s.